

Budistički agnosticizam

Sažetak:

Budistički agnosticizam u svom izvornom učenju negira značaj postojanja univerzalnih istina koje su nebitne za temeljni – eshatološki cilj; oslobađanje od patnje. Osmostruka budistička staza se ne poziva na transcendenciju, kao što se budistička „plemenita ćutnja“ nameće u smislu odricanja potrebe da se u transcendenciji nalazi konačno utočište, smisao eg-

zistencije ili izbavljenje od patnje. Budistički apatički agnosticizam ne vidi u ideji onostranog bitno uporište za svoje učenje i prihvatanje četverostruke plemenite istine. Postmodernizam u svom pokušaju ukidanja univerzalija zaboravlja da je jedino moguće na način univerzalije ukidati univerzalije – što je imanentno paradoksalna pozicija.

Ključne reči: budizam, postmodernizam, univerzalije, agnosticizam, paradoks.

„Nikad ne reci samo ovo je istina, sve drugo je laž“

Gothama Buddha

Budističko razumijevanje pojma transcendentnosti, Stvoritelja svemira, njegovog postojanja i odnosa prema stvorenom je osnovna ideja ovog rada. Da li je budizam religija bez Boga? Da li je Gothama¹ osnivač atipične religije, filozofije ili je budizam nešto treće (što se ne uklapa u standardne modele religijske slike svijeta) su osnovna pitanja na koja ćemo ponuditi moguće odgovore. Umjesto kratkog uvoda podsjetit ćemo se na šest stavova koji se odnose na pitanje opstojnosti Boga:

(1) Teizam podrazumijeva vjerovanje da je Bog stvorio svijet i sve životne oblike, grozdove galaksija i međugalaktičke prostore, kvazare i neutronske zvijezde, misteriozne crne rupe koje gutaju fotone, milijarde planeta i bezbroj neotkrivenih svjetova – jednom riječju sve što postoji, od najvećih zvijezda do subatomske čestice. Bog nije samo stvorio svijet i udaljio se u svojoj nepristupačnoj transcendentnosti; On svijet održava i o njemu se brine (sve do posljednje trunke prašine) što je izraženo u ideja

¹ Gothama Buddha (546-324 p.n.e.), osnivač novog filozofskog, primarno etičkog puta koji izbavljenje od patnje nalazi u četverostrukoj plemenitoj istini i osmostrukoj stazi.

providnosti i u čuvenom aksiomu; *U Njemu se mičemo, živimo i jesmo*². Ništa se ne dešava bez dopuštenja Stvoritelja svemira (*Ni dlaka s glave neće vam pasti bez Mog dopuštenja*³). Smisao ljudskog života je spasenje i vječno blaženstvo (*paranirvana*)⁴. U tom smislu je otac patristike Aurelije Augustin⁵ rekao; *Stvorio si nas Bože za sebe i nemirno je srce naše dok se ne smiri u tebi*. Teizam se nastoji osmisliti i na racionalan način (*lumen naturalis*), ne samo kao objavljena istina (revelacionizam). Čini se da je vjekovni spor apologeta i protivnika religijskog razumijevanja svijeta ostao neriješen i da je teško očekivati jasnu i nedvosmislenu pobjedu bilo koje strane. Blaise Pascal⁶ je lucidno primijetio da će onaj koji traži Boga naći dovoljno razloga za vjerovanje kao što će i onaj koji oporiče Njegovo postojanje naći isto toliko razloga da opravda svoj stav. Racionalni pokušaj osmišljavanja religije se ne odnosi na pojam osobnog Boga. Bog filozofa nas može potaknuti da razmišljamo o eventualnom postojanju nepokrenutog pokretača (*immobile movens*)⁷, ali nas ne može obavezati da padnemo na koljena pred njim. Cinična opaska da Bog postoji uprkos religiji nije potpuno bez osnova. Dovoljno je sjetiti se koliko zala je učinjeno u ime religije i koji crni užas mnogi i danas čine pravdajući se idejom Božjeg interesa da shvatimo kako je vjerovanje u milosrdnog Stvoritelja nimalo jednostavan poduhvat. Bolno odjekuju Pascalove riječi; *Ljudi nikad ne čine zlo tako savršeno i tako veselo kao onda kada to čine iz vjerskog uvjerenja*.⁸ Zlo u svijetu su Epikurejci⁹ prihvatili kao moćan argument u prilog ateizmu; *Bog ili želi da ukine zlo, a ne može; ili može, ali ne želi; ili pak ni ne može, ni ne želi. Ako želi,*

a ne može, onda je nemoćan. Ako može, ali ne želi, onda je zao. Ali, ako Bog može i želi da ukine zlo, otkuda onda zlo u svetu?

Ovo neugodno pitanje pokušao je riješiti Lajb-
nic¹⁰ sa svojom teorijom teodiceje. Naime, iz samog pojma Božjeg savršenstva slijedi neupitan zaključak da sve što takvo biće čini mora biti savršeno (najbolje moguće). Tako i ovaj svijet, uprkos svoj patnji (zar se ne naziva i „dolinom suza“ u religijskom miljeu) mora biti najbolji od svih mogućih svjetova. U skladu sa Lajbnicovim razmišljanjem Bog je riješio infinitezimalnu jednačinu sa bezbroj nepoznatih i došao nužno do najboljeg rješenja. Lajb-
nicov optimizam izvire logički iz samog pojma savršenog Boga i doima se kao neupitan i uvjerljiv sud. Ne treba naglašavati da svi koji Boga drže odgovornim zbog zla u svijetu nisu nimalo opčinjeni Lajbnicovim stavom. Iz ugla beskompromisnog ateizma Bog se može smatrati ne samo odgovornim nego i saučesnikom najvećeg mogućeg krimena jer *ne želi spriječiti zlo u svijetu iako to može*. Kao što vidimo iz navedenih opaski spor između Lajb-
nicove preatiblrane harmonije (koja sadržava pojam najboljeg mogućeg svijeta) i osude Boga zbog zla u svijetu teško može uvjeriti svoje opo-
nente. Lajb-
nic navodi slobodnu volju kao uzrok zala jer zaključuje da je Bog odlučio stvoriti slobodna bića koja mogu birati između dobra i zla, a postojanje slobodnih bića nužno podrazumijeva i mogućnost pogrešnog izbora; što u konačnici rezultira postojanjem zla u svijetu. Za Lajb-
nica je svijet slobodnih bića nesumnjivo veće savršenstvo nego svijet automata koji bi bili lišeni mogućnosti izbora. Teško je zamisliti postojanje takvog svijeta jer bi doslovno sve (od

2 Na ovaj način se utemeljuje ideja Boga kao održavatelja života bez kojeg je nemoguće postojanje i bez čijeg se dopuštenja ne dešava ništa.

3 Navedeni i slične citate o ideji providnosti možemo naći u Novom zavjetu.

4 Paranirvana je najviši cilj budizma; konačno gašenje „plamena sebične žudnje“, prosvjetljenje koje oslobađa od patnje i besmisla prazne egzistencije.

5 Aurelije Augustin (354-430), otac patristike, pisac čuvenih *Ispovijesti*, afrički biskup čuven po svom manihejskom i raskalašenom životu prije obraćenja.

6 Blaise Pascal (1623-1662), francuski filozof, matematičar i fizičar, izvanredan stilist, autor *Misli* koje su ostavile dubok trag na filozofsko-religijsko poimanje čovjeka.

7 Aristotelova ideja *immobile movens* ne mora nužno sadržavati i ideju Boga koji se brine o svojim stvorenjima i kome je potrebna naša molitva. Bog filozofa je nedostupan čovjeku (kao što je to prihvatao Ajnštajn).

8 Ovaj njegov čuveni citat otkriva potencijalnost besprizornog zla koje se činilo i čini *u ime Boga*.

9 Navedeni epikurejski paradoks je postao jedan od glavnih motiva sekularizma koji ne može pomiriti činjenicu zla u svijetu sa postojanjem Boga Ljubavi.

10 Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716), smatra se posljednjim čovjekom enciklopedijskog znanja zapadne civilizacije. Pisao je na latinskom, francuskom i njemačkom, bavio se matematikom (infinitezimalni račun), filozofijom (učenje o monadama, teodiceja, preatiblrana harmonija) itd.

pokreta malog prsta do kapitalnih životnih odluka) bilo određeno, determinisano i nužno. Ovaj stav ne prihvataju nominalisti koji smatraju da je Bog mogao i drugačije odlučiti i da je besmisleno razmišljati o svemoći do određenog stepena. Optuživati Boga zbog nepravde i sveskolikog zla iz nominalističkog ugla podrazumijeva da je Bog mogao stvoriti drugačiji (svakako neuporedivo bolji) svijet i da Božije odluke nisu izraz njegove suštine nego proizvoljnosti. Navedeno razmišljanje nominalista odbacuje Lajbnic jer smatra da su Božije odluke (način stvaranja *ex nihilo*, dekalog i sl.) nužno izraz Njegove suštine i da je nemoguće uskladiti ideju savršenog bića sa nepostojanjem najboljeg mogućeg svijeta. Ako bismo prihvatili nominalističko razmišljanje¹¹ Bog se doima kao proizvoljni arbitar koji vječno eksperimentiše stvarajući multi-univerzume sa svojstvenom strukturom i setom etičkih postulata koji bi mogli (u nekom drugom univerzumu) biti radikalno različiti.

Nadalje, ideja savršenog Boga (što je svakako tautologija jer je Bog *per definition* savršen) isključuje ideju demijurga koji je, zbog svoje nesavršenosti i necjelovitosti, biće u razvoju, sklono greškama, eksperimentima i pokušajima da se dosegne savršeno rješenje koje neprestano izmiče. Dosljedno tome i ovaj svijet je manje ili više neuspjao eksperiment demijurga koji uči na sopstvenim promašajima i neprestano priprema neki novi, bolji, savršeniji svijet.

(2) Deizam prihvata da postojanje Boga možemo dokazati iz prirodnog svijeta (*a posteriori*) i da nam za racionalno dokazivanje transcendentnog nije potrebna organizovana crkva ili bilo koja institucija. Dovoljan je *lumen naturalis*¹² koji, na osnovu činjenice postojanja kontingentnog svijeta, može racionalnim putem odvesti do nužne egzistencije nadnaravnog uzroka. Deisti odbacuju sve temeljne pretpostavke glavnih monoteističkih religija; revelacionizam (otkrovenje), mirakule (nadnaravne fenomene) kao i profetizam (proročanstva). Ostaje ogoljeni ljudski razum koji logičkim putem svjedoči neupitnost prvog prin-

cipa (nepokrenutog pokretača, Stvoritelja, nadnaravnog bića). Deisti prihvataju ideju Vrhovnog Arhitekta čiji je posao završen neposrednim činom stvaranja jer se ne upliće u njegove tokove i ne mijenja zakone koje je postavio u temelje svijeta. Dosljedno načelima deizma odbacuju se religijske predodžbe koje se smatraju proizvodom ljudske imaginacije, rođene u neznanju i strahu od nepoznatog kao mitološko, predznanstveno, nerijetko perfidno manipuliranje neprosvijetljenom svjetinom. Deisti postaju glasniji tek u 17. i 18. stoljeću u eri prosvjetiteljstva u Ujedinjenom Kraljevstvu, Francuskoj, Americi, Irskoj itd. Deizam, koji potiče od latinske riječi *deus* – Bog, prihvata četiri osnovna principa:

Bog postoji kao Stvoritelj i Održavatelj svemira.

Bog je podario ljudima moć racionalne spoznaje.

Bog očekuje od nas da se ponašamo u skladu sa moralnim principima.

Besmrtna duša transcendirajuće tijelo i sukladno tome prihvata se ideja „drugog života“ (sa ovom tezom ne slažu se svi deisti).

Stvar se usložnjava sa podjelom deista na umjerene i radikalne. Umjereni deisti unutar kršćanstva odbacuju božansku prirodu Krista (Thomas Jefferson) i prihvataju samo njegovu ljudsku prirodu koja je ujedno duhovni i moralni autoritet – dok radikalni deisti izražavaju otvoreni animozitet prema kršćanstvu ili bilo kojoj drugoj oficijelnoj religiji. Među ranim deistima posebno se ističe Thomas Hobbes¹³ koji je koristio kosmološki dokaz za postojanje Boga kao Vrhovnog Principa i Stvoritelja svemira.

Lord Herbert je rodonačelnik deizma čiji je koncept izložio u knjizi *De Veritate* (O istini) 1624. godine. Najčuveniji francuski deisti su Voltaire, Maximilien Robespierre i Rousseau, dok su u Americi ideju deizma zastupali Benjamin Franklin, Thomas Jefferson i George Washington.

¹¹ Argumente nominalista i teista je predstavio Lešek Kolakovski u svojoj izvanrednoj studiji *Religija* koju je objavila izdavačka kuća BIGZ, Beograd, 1987. (preveo Vladan Perišić). Kolakovski je u formi suprotstavljanja različitih argumenata napisao djelo čija je vrijednost neprocjenjiva za dublje (primarno filozofsko) razumijevanje fenomena religije.

¹² *Lumen naturalis* je posebno cijenjen u skolastici čiji je stav da se racionalnim putem može uvjerljivo dokazati neophodnost postojanja Boga. Pet skolastičkih puteva nisu dokazi u znanstvenom smislu (jer se ne mogu eksperimentalno verificirati) nego racionalni zaključci koji se izvlače, prije svega, iz činjenice postojanja nenužnih (kontingentnih) bića – što je *nervus probandi* skolastike.

¹³ Thomas Hobbes (1588-1679), filozof, tvorac teorije društvenog ugovora. Njegovo najpoznatije djelo je *Levijatan* u kojem iznosi doktrinu modernih prirodnih prava.

Deizam je, na izvjestan način, prelazna etapa od teizma do ateizma jer se Vrhovni Arhitekt¹⁴ ne miješa u puteve svijeta tako da njegovo postojanje nema nikakvih praktičnih implikacija u našim životima. Bog je stvorio svemir i ostavio ga da djeluje u skladu sa zakonima koji su ugrađeni u njegovu temeljnu strukturu. Čovjek ne može računati na božansku intervenciju, molitva je besmislena, čuda ne postoje, sve je usklađeno sa unaprijed zadanim zakonima koji bezlično i nezainteresovano slijede svoj put.

(3) Panteizam je izjednačavanje Boga sa prirodom u najširem smislu te riječi (od grčke riječi *pan* – sve i *theos* – Bog). Nakon deizma koji udaljava Boga u nepristupačnu transcendentiju panteizam je još bliže konačnoj negaciji postojanja Boga, korak do eksplicitnog ateizma. Bog u panteističkom smislu zapravo i ne postoji; Njegovo izjednačavanje sa prirodom, sa svijetom fenomena pristupačnim ljudskom umu, znači Njegovo ukidanje. Svekolika realnost se reducira na prirodu, a Bog (čini se sasvim suvišno) postaje sinonim za univerzum u kojem živimo, uključujući i nas same. Bog ostaje u panteizmu kao patetični prizvuk čiji je jedini smisao glorifikacija sveukupne stvarnosti koja nema svoj transcendentni uzrok niti smisao izvan sebe (u kauzalnom, teleološkom ili nekom drugom značenju). Panteisti odbacuju ideju antropomorfnog i transcendentnog Boga tako da se izraz *theos* koristi kao sveobuhvatni izraz za sve što jeste. Irski pisac John Toland je 1705. godine prvi upotrijebio riječ panteist što je naknadno pojasnio u svom pismu kojeg je uputio Lajbnicu (1710) govoreći o *panteističkom mišljenju onih koji ne vjeruju u vječno biće osim univerzuma*. Iako se prije 18. stoljeća nije koristio izraz panteizam mnogi filozofi su prihvatili sličan ili suštinski identičan koncept svi-

jeta. Među pobornicima panteizma spominju se predsokratici (Heraklit¹⁵ i Anaksimandar), stoici (Zenon i Marko Aurelije), rani taoisti, Giordano Bruno (spaljen na lomači 1600), Spinoza (u čuvenoj *Etici* završenoj 1675), Britanci Wordsworth i Coleridge (19. stoljeće), Hegel, Fichte, Schelling, Walt Whitman, Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau itd.

(4) Agnosticizam je filozofsko-epistemološki stav koji postojanje Boga smatra nedokazljivim (izvan empirijskog i znanstvenog domena) čime se strogo razgraničava znanje od vjerovanja i stvara nesavladivi hijatus između potencijala ljudske spoznaje i hipotetičke transcendencije. Engleski znanstvenik (biolog) Thomas Henry Huxley je prvi skovao izraz agnostik. Agnostički stav je prepoznatljiv kod grčkog filozofa Protagore (peto stoljeće prije naše ere), u Indijskoj Rigvedi, u promišljanjima škotskog filozofa Davida Huma¹⁶, Alberta Einsteina, Bertranda Russela i drugih značajnih mislilaca.

Unutar agnosticizma možemo prepoznati i razlikovati sljedeće pravce koji svjedoče različite moduse i pretpostavke temeljno identičnog stava.

Slabi agnosticizam zastupa ideju privremene nemogućnosti spoznaje metafizičke (nadmarnave) osnove svijeta, ali ostavlja mogućnost da se u budućnosti otkriju valjani argumenti i promijeni stav.

Apatički (pragmatički) agnosticizam (osim što zastupa tezu nespoznatljivosti transcendentnog temelja svijeta) ideju Boga smatra nevažnom jer se Bog (ako postoji) ne zanima za ovaj svijet, što je tipičan stav deističkog razumijevanja svekolike stvarnosti.

Agnostički ateizam je neprihvatanje ideje transcendentnog uzroka svijeta kao racionalne i moguće spoznaje.

¹⁴ Ideja Vrhovnog arhitekta je u savremenom smislu suštinski identična sa idejom Velikog dizajna. Vidjeti više u knjizi *The Grand Design* koju su napisali Stephen Hawking i Leonard Mlodinov. (Bantam Books, New York, 2010)

¹⁵ Heraklit iz Efesa (oko 544-480 p.n.e.) u svojoj ideji *arhe* principa vidi, prije svega, borbu suprotstavljenih snaga (ideja vječnog rata), dok je Logos isti za sva bića. Prema Heraklitu samo umni i pravedni ljudi mogu spoznati Logos i živjeti u skladu s njim.

¹⁶ David Hume (1711-1776), škotski filozof i povjesničar, zajedno sa John Lockeom i Georgeom Berkeleyom pripada krugu čuvenih britanskih empirista. Poznato mu je djelo *Rasprava o ljudskoj prirodi* u kojem je nastojao stvoriti cjelokupnu naturalističku „znanost o čovjeku“.

Agnostički (spiritualni) teizam prihvataju oni koji smatraju da ne mogu racionalnim putem dokazati postojanje Boga, ali vjeruju u Njega.

Ignosticizam je stav da sama ideja Boga nije i ne može služiti kao ozbiljna hipoteza i da je prvo treba preformulisati da bismo znali o čemu uopšte možemo smisljeno govoriti.

(5) Ateizam potiče od grčke riječi *atheos* u doslovnom značenju bez Boga. Naizgled nezadrživi razvoj znanosti, jačanje skepticizma kao postulata kritičkog mišljenja, preispitivanje uvriježenih stavova (posebno onih koji nemaju i ne mogu imati uporište u narastajućem scien-tizmu) kao i liberalizacija društvenih odnosa – sve navedeno utiče na pojavu i razvoj ateizma.

Baron d’Holbach (1772)¹⁷ naglašava činjenicu „urođenog“ ateizma: *Sva djeca su rođeni ateisti i oni nemaju ideju Boga*. George H. Smith (1979) pravi razliku između implicitnog i eksplicitnog ateizma: Čovjek koji nije upoznao teizam je ateist jer ne vjeruje u Boga. Ova kategorija se odnosi i na djecu koja *nisu osvijestila ovo pitanje i nemaju dodir sa teizmom. Odsustvo teističkog vjerovanja bez svjesnog odbacivanja je implicitni ateizam dok je eksplicitni ateizam svjesno odbijanje vjerovanja u Boga*.

Filozofi Antony Flew, Michael Martin i William L. Rowe su prepoznali jaki ateizam koji odriče svaku mogućnost vjerovanja u nadnaravno dok slabi ateizam obuhvata srodne sisteme mišljenja kao što je agnosticizam.

U drevnoj Grčkoj atomistički materijalisti (među najpoznatijim je Epicurus, 341 – 270 p.n.e.) su zastupali mišljenje da je ljudska duša materijalna i smrtna. Rimski pjesnik Lucretius (99-55 p.n.e.) je smatrao da ako i postoje božanstva ona nisu zainteresovana za ljudsku egzistenciju i zato se, u skladu sa njegovim mišljenjem,

ljudi ne bi trebali plašiti nadnaravnog niti se nadati u božansku providnost. Rimski filozof Sextus Empiricus je tvrdio da se treba prestati baviti sa stavovima i formama vjerovanja i da se *ataraxia* (smirenje uma) može postići racionalnim putem bez upliva božanskog.

Smisao ateizma se mijenjao kroz povijest tako da su rani kršćani bili proganjani, mučeni i ubijani kao ateisti jer nisu prihvatili rimski panteon.

Baruch Spinoza (1632-1677), danski filozof jevrejskog porijekla, odbacuje ideju providnosti i propagira koncept panteističkog naturalizma (sinonima za ateizam).

Francuska revolucija je „salonski“ ateizam izvukla u sferu javnog života i promovisala (umjesto religije) kult razuma.

Ludwig Feuerbach, Arthur Schopenhauer, Karl Marx i Friedrich Nietzsche (njemački filozofi u drugoj polovini 19. stoljeća) su zastupali ateistički pogled na svijet koji nije ostavljao ni najmanji prostor za sumnju u sopstveni sistem.

(6) Antiteizam¹⁸ je radikalna forma ateizma čiji su rodonačelnici Christopher Hitchens (*God is Not Great*), Richard Dawkins (*The God Delusion*), Sam Harris (*The End of Faith*), Daniel Dennett (*Breaking the Spell*), Lawrence Krauss (*Hiding in the Mirror*), Peter Atkins (*Four Laws that Drive the Universe*), James Randi (*The Faith Healers*) itd. Knjiga Christophera Hitchensa *Bog nije velik (God is Not Great)* sa podnaslovom *Kako religija truže sve (How Religion Poisons Everything)* je sa svojim militantnim, pristranim i pseudoznanstvenim ateizmom ismijala religiju kao najgoru vrstu intelektualnog beščašća i neprevaziđenog licemjerstva. Postoji mišljenje da je termin antiteizam nepotreban neologizam jer se već u terminu ateizam nalazi negacija teizma. Ipak, izraz antiteizam

¹⁷ Baron d’Holbach (1723-1789), francuski filozof i enciklopedist njemačkog porijekla. Autor je poznatog filozofskog traktata „Sustav prirode“. Svoj filozofski stav bazira na materijalizmu i determinizmu. Oštar kritičar Crkve, jedna je od najznačajnijih ličnosti radikalnog prosvjetiteljstva.

¹⁸ Antiteizam je danas posebno popularan jer izaziva snažne kontraverze koje zastupaju vispreni intelektualci iz različitih oblasti čiji su rodonačelnici navedeni u tekstu. Mnoštvo debata sa velikim brojem pregleda na internetu svjedoče o značaju ove teme. Antiteizam smatra religiju kao opasnu, razornu i štetnu za razvoj ljudske civilizacije. Christopher Hitchens daje primjer ovog gledišta; *Ne bih za sebe rekao da sam ateist, nego više da sam antiteist. Ne samo da smatram da su sve religije ista vrsta neistine, već smatram da je uticaj crkvi i religijskih vjerovanja štetan.* Protivljenje i eksplicitni animozitet prema bogoštovanju se naziva disteizam (vjerovanje u božanstvo koje nije dobronamjerno) i mizoteizam (mržnja prema svemu što podsjeća na religiju).

ima svoje opravdanje jer ateizam može biti vrijednosno neutralan dok to antiteizam svakako nije. Najkraće, odlika antiteista je neskriveni prezir prema religiji, isticanje samo negativnog unutar religioznog i naglašeni cinizam koji ne zaslužuje znanstveni dignitet.

Nakon kratke analize šest osnovnih stavova prema fenomenu vjerovanja, religiji i opstojnosti Boga (teizam, deizam, panteizam, agnosticizam, ateizam i antiteizam) pokušat ćemo odgovoriti na pitanje kakav je stav Gothame Buddhe u odnosu na ideju transcendentnosti.

Gothama je prema metafizičkim pitanjima bio ili neodređen ili je prakticirao svoju *plemenitu ćutnju*. Poznata je njegova metafora o strijeli koja je smrtno ranila mladog princa; *nije važno odakle je strijela došla i zašto je neko odapeo strijelu, jedino važno je kako ozdraviti od rane koju je ta strijela nanijela*. Na ovaj način Gothama je istakao jalovost metafizičkog diskursa za ono što je smisao budističkog puta – oslobađanje od patnje i ozdravljenje od egzistencijalnih rana koje su smrtonosne i bolne sve dok se ne uputimo osmostrukom stazom i dok ne dosegneмо nirvanu.

Na drugom mjestu (govor građanima Kesaputte) Gothama izbjegava eksplicitne odgovore na pitanja kao što su; život poslije smrti, postojanje božanstva, transcendentalni temelj svijeta itd.; *Ako doista postoji drugi svijet onda je sigurno da ću se ja, kada se raspadne ovo tijelo, poslije smrti preporoditi u svijetu nebeske sreće. Ako ne postoji drugi svijet i dozrijevanje ploda dobrih i zlih djela, onda ja već ovaj život provodim u zadovoljstvu bez neprijateljstva, stradanja i brige*.¹⁹

Na osnovu Gothaminih riječi možemo zaključiti da je bit duhovnosti *moralna snaga* koja je pobjedonosna i djelotvorna u oba slučaja

(ateističke ili teističke strukture života) i da rodonačelnik budizma izbjegava eksplicitan odgovor o nadnaravnom jer smatra da su ta pitanja manje važna u odnosu na konačni cilj osmostruke staze.

Budistička filozofija uglavnom koristi negativne pojmove koji upućuju na neizrecivost i nepoznatljivost temeljnog principa; ne-apsolut, ne-bitak, nirvana, praznina, čak apsolutno ništa – za razliku od dominantnog trenda u skolastičkoj tradiciji čija je nomenklatura dala primat afirmativnim pojmovima; apsolut, bitak, čisti bitak itd. Sam pojam nirvane²⁰ kao konačnog budističkog cilja upućuje na vječno mirovanje bez želja, oslobođenost od strasti, gašenje, „utrnuće plamena sebične žudnje“ i sl. Znači li to da je konačnica budizma nihilistička vizija apsolutnog ništa ili su to samo pojmovi koji naglašavaju nedohvatnost i nesagledive dubine najdublje osnove života? Kako dovesti u vezu postmodernističko razmišljanje koje negira postojanje supstance, prezire govor o univerzalijama i beskompromisno odbacuje ontologiju u svakom pogledu? Da li je postmodernistički odnos prema filozofiji i religiji (prije svih; Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-Francois Lyotard i Richard Rorty) istovjetan sa budističkom idejom praznine (*sunyata*)? Može li se dovesti u smislenu vezu post-modernističko relativiziranje svega sa budističkim načelima? Postoji li semantičko jezgro koje u sebi sažima postmodernističku dekonstrukciju „velikih priča“ (mega narativa) sa filozofijom praznine koju je razvio južnoindijski filozof Nagarjuna sredinom drugog stoljeća? Iscjepkanost istine srozane na nivo subjekta i njene interpretacije (u duhu postmodernizma) oduzimaju primat svakom univerzalnom, epistemološkom, metafizičkom

¹⁹ Više o budističkoj filozofiji vidi kod Čedomila Veljačića u *Razmeđima azijske filozofije* u petom dijelu druge knjige - razvoj buddhističke filozofije (str. 189-306), izdavač Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.

²⁰ U obimnoj i temeljitoj studiji, *Pregledu filozofske indijske i njoj srodne misli*, Ostoja Đukić, vrsni znalac orijentalne filozofije, na strani 236. piše, između ostalog o pojmu nirvane; *U prvim pristupima pojmu nirvane evropski istraživači su naglašavali njen negativni karakter. Nastojeći da dokuči njenu suštinu, otac Delman ju je nazvao „ambisom ateizma i nihilizma“: I Šopenhauer koji je bio oduševljen indijskom filozofijom, gdje Budino učenje zauzima značajno mjesto, dolazi do ubjeđenja da je „nirvana eufemizam za riječ ništa“ i dodaje; „Za one čija je volja umrla, ovaj naš svemir tako stvaran sa svim svojim mliječnim putevima i suncima zapravo je ništa.“ I Rod Devis podsjeća da je nirvana stanje koje se može postići u realnom životu i da ona ne predstavlja umrtvljenje svijesti, „već ukidanje tri kapitalna grijeha čulnosti, zakonomjernosti i neznanja.“*

ili etičkom načelu i, u konačnici, podrazumijevaju odsustvo supstance koja transcendiraju sve pojavne oblike, vrijeme i prostor. Površnom znalcu budizma ovo može izgledati gotovo identično budističkoj *sunyati*. Ali da li je baš tako pokušat ćemo odgovoriti na to pitanje.

Počnimo od pojma nirvane. Mnogi „znalci“ istočnjačkih religija su se požurili sa odgovorom i jednostavno prihvatili tezu da je nirvana „bezlično utapanje u apsolut“. Teško da nam ovako shvaćena nirvana može pomoći u razumijevanju budističke filozofije; naprotiv – takva simplifikacija je mnogo bliža obezvrjeđivanju i obesmišljavanju autentičnih duhovnih napora i vjekovnih traganja za istinom. Jer ako bi nirvana zaista bila bezlično utapanje u apsolut (šta god da to podrazumijeva) ili, drugim riječima, trajno nestajanje ljudske svijesti, čemu onda sva stremjenja i naporne vježbe, zašto patnja, stroga odricanja i heroizam asketskih podviga ako je konačan rezultat ništavilo i nestajanje? Zar nije mnogo kraći i lakši put suicid ako već trpimo nesnošljivost egzistencije? Čini se da prebrzo nastojimo riješiti najteža pitanja i zato tako lako padamo u zamku sofizama, krajnje nelogičnih i besmislenih zaključaka. Istina, mi ne možemo znati šta je nirvana jer u njoj ne živimo, ali možemo prihvatiti da je suludo trošiti silnu energiju i napor da bi zauvijek nestali. Ako je posljednja istina praznina onda su sve vjekovne duhovne staze (uključujući i budizam) nešto najbesmislenije što je ljudski um mogao smisliti. Dosljedno tome, hedonisti²¹ koji smatraju da ne postoji ništa važnije od zadovoljstava koje možemo iscijediti na svom životnom putu (čak i ako ta zadovoljstva krše elementarna etička načela), mogu naći uporište u prividno neupitnom „zdravom razumu“ koji u kratkoći i prolaznosti ljudske egzistencije nalazi apologetiku za svoju životnu „filozofiju“. *Sunyata* (sanskritski) ili *sunnata*

21 Željko Škuljević u *Pozornici kirenaičke misli* (Hijatus, Zenica, 2008) vispreno i znalački produbljuje pojam hedonizma koji se ne može reducirati na „animalnu egzistenciju“. Škuljević (između ostalog) navodi Epikurov ulomak iz *Pisma Menekeju*; „Kada kažemo da je telos radost mi ne mislimo na užitke raskalašenosti i senzualnog zadovoljavanja ... ustvari mislimo na odsustvo bolova u tijelu i uznemirenosti u duši.“ (str. 87).

22 Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978. (str. 213)

23 B. Keith; *Buddhist Philosophy*, Asian Educational Services, 1995 (str. 47)

24 Ibid. str. 45 i 63

25 Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978 (str. 263)

(pali) se nalazi u metafizičkom žarištu Nagarjune kao specifično budistički izraz ontološke praznine ljudske egzistencije i svekolikog univerzuma. Sjetimo se riječi Gothame Buddhe²² koje oponiraju zagovornike nihilističke vizije budizma; „*Mene koji ovako govorim i ovako naučavam, neki isposnici i brahmani optužuju bezrazložno, proizvoljno, lažno i neopravdano; Rušilac je isposnik Gothama. On propovijeda razdor, propast i nepostojanje. – A ja, prosjaci, naučavam sada kao i ranije samo jedno – patnju i iskorjenjivanje patnje.*“

Agnostičku filozofiju Gothame Buddhe objašnjava (između ostalih) prof. Keitha²³ sljedećim riječima: „*Ima puno razloga da se smatra da je Buddha bio pravi agnostik, da je studirao razne sisteme ideja koji su preovladavali u ono vrijeme, ne nalazeći u njima veće zadovoljenje što ga svaki od nas nalazi upoznavanjem savremenih sistema.*“ Isti autor dodaje²⁴: „*Agnosticizam u ovim stvarima nije zasnovan na nekom promišljenom uvjerenju o granicama saznanja; on počiva na dvostrukoj osnovi; Buddha nema ni sam jasan zaključak o istinitosti takvih iskaza, ali je ubijeđen da raspravljanje o njima neće dovesti do onog duševnog raspoloženja koje je potrebno za postizanje nirvane.*“

Budistički agnosticizam nalazi svoj specifičan izraz u naglašenoj kartezijskoj sumnji koja ne ostavlja ništa nedodirnutu i samorazumljivo, što svjedočimo u najčešće citiranom Buddhinom govoru pripadnicima plemena Kalama²⁵:

„*Dobro je, Kalame, da sumnjate, dobro je da ste u neizvjesnosti. Ne dajte se zavesti onim što se prepričava, ni što je postala tradicija, ni tvrdnjama, ni zato što je u skladu sa svetim knjigama, ni logičkim zaključcima ni izvodima, ni zato što se po svemu sudeći čini da je tako, ni zato što vam se neko gledašte*

čini uvjerljivo, ni iz formalnih razloga, ni zato što to kaže isposnik koji vam je učitelj – *nego tek onda kada sami spoznate da su te stvari nepovoljne, prijekorne, nedostojne mudraca, da onome ko se njima bavi ili ih usvaja nanose štetu i patnju.*“ Kao što vidimo iz navedenih riječi Gothamada bodri svoje sljedbenike da o svemu studiozno razmišljaju i, tek ako se uvjere sami u istinost nekih tvrdnji, mogu ih usvojiti, propovijedati i nastojati živjeti u skladu s njima. Gothamada svakako ne nalazi opravdanje pukog autoriteta (čak ni, u onom vremenu, posebno štovanih svetih knjiga) kao dovoljan razlog za nekritičko prihvatanje bilo kojih metafizičkih stavova ili principa. Navedeni stav neumoljive i sveprožimajuće sumnje ne podrazumijeva da sve što sveti spisi ili mudraci govore nije istina, nego da se istina tek otkriva u sopstvenom razmišljanju, u odsustvu žurbe u donošenju aksiomatskih tvrdnji, u nastojanju da se osvijetle riječi (bilo kojeg autoriteta) iz ličnog ugla, iz temeljitog proučavanja, što nas podsjeća na čuveni Konfucijev analekt; *ono što u čitanju tražiš u razmišljanju nalaziš.* Mnogo prije Dekarta i metodičke sumnje koja otvara perspektive savremenosti Buddha insistira na ličnom naporu, na podvigu meditacije, pažljivom proučavanju i neophodnosti da sve tvrdnje prolaze kroz strogi filter otvorenog uma čiji je princip u sistematskom i strpljivom preispitivanju, a ne u pukom i slijepom prihvatanju „istina“ bilo koje vrste. Buddha nigdje izričito ne govori afirmativno ili odrično o postojanju transcendentnog svijeta, nego poziva na put prosvjetljenja i oslobađanja od patnje koji ne ovisi neposredno o bilo kojem obliku supstance izvan ovoga svijeta i izvan ljudskog uma. Podrazumijeva se da hinduistički teizam nije mogao dugo trpiti ovako nonšalantan odnos prema transcenciji. Budizam postepeno, bez progona i nasilja, takoreći prirodno nestaje iz Indije u kojoj je rođen. Taj proces nestajanja budizma u Indiji (koji je trajao više od hiljadu godina) mnogi nalaze u dubokoj ukorijenjenosti indijskog duha u onostranost

sa dominantno teističkim izrazom – preciznije henoteističkom²⁶ slikom svijeta. Budistički agnosticizam se nameće kao presudan razlog za prelijevanje budističke filozofije u široke prostore Kine, Japana, Šri Lanke, Laosa, Cejlona, Vijetnama itd. Kineski duh, skloniji ezoteričnoj kao i sekularnoj viziji svijeta, gotovo bez napore je prihvatio budističku misao koja ne zahtijeva uranjanje u transcendentne izvore mudrosti nego u ličnom naporu nalazi najdublji smisao i put oslobađanja od patnje (*budite sami sebi svjetlo..*)

Postmodernističko ukidanje „mega narativa“ koje oštro negira svako pozivanje na univerzalije filozofskog ili religijskog značenja je svakako bliže budističkom agnosticizmu nego objavljenim religijama čija je eshatološka vizija neodvojiva od pojma Boga. Dovoljno je podsjetiti se na oca patristike Aurelija Augustina; *Bog koji te je stvorio bez tebe neće te spasiti bez tebe.* Teistički koncept, za razliku od budističkog agnosticizma, ne nalazi mogućnost prosvjetljenja, spasenja ili očišćenja bez, prije svega, božanske intervencije koja podrazumijeva i zahtijeva napor s naše strane (*neće te spasiti bez tebe*). Gothamino odbijanje da jasno i nedvosmisleno govori o transcenciji ističe jasan otklon prema ideji božanskog. Naknadno pretvaranje budizma u religiju (Amida Buddha) ne nalazi svoje uporište u izvornom učenju i ne može se opravdati mitološkim interpretacijama Buddhine filozofije.

U duhu Gothamine plemenite ćutnje Wen-yi (čan učitelj, umro 958 godine)²⁷; na pitanje „Šta je Prvo načelo?“, odgovara: *“Kad bih vam rekao, postalo bi drugo načelo.”*

Budizam pomjera žarište svoje filozofije sa metafizičkih na etička pitanja i, u skladu sa izvornim učenjem, budisti smatraju da metafizičke spekulacije nisu bitno vezane za ljudski život i ne doprinose prekidu patnje. Naposljetku, budističko ispoljavanje ravnodušnosti prema tradicionalnom poimanju vedantističkog panteona je bio glavni uzrok sukoba između Gothaminih sljedbenika i brahmanske klase.

²⁶ Izraz kojim se označava štovanje primarnog Boga uz prihvatanje više božanstava koji se ciklički smjenjuju na tronu hinduističkog panteona.

²⁷ G. M. Bongard-Levin, *Stara indijska civilizacija*, Biblioteka Ceo svet, Beograd, 1983 (str. 287.)

Umjesto zaključka

Budizam je najbliži konceptu apatičkog agnosticizma koji (osim što zastupa tezu nespoznatljivosti transcendentalnog temelja svijeta) ideju Boga smatra nevažnom za osmostruku stazu prosvjetljenja i izbavljenje od patnje.

Postmodernizam u svom negiranju postojanja svake metafizičke ili religijske istine (pokušaj da se prave razlike između konfesija ili filozofskih sistema za postmoderniste nema većeg smisla od tvrdnje da burek ima bolji ukus od limunade, ili čokolada od vanilije) u sebi skriva aksiom koji se može reducirati na tvrdnju *istina je da nema istine*. Navedeni stav implicitno potvrđuje postojanje „konačne istine“ koju nije moguće racionalno osmisliti i opravdati kao neupitan i posljednji odgovor na sva filozofska i religijska pitanja. Svekolika dekonstrukcija mega narativa postaje nedokazljiva hipoteza koju postmodernizam prihvata u smislu neoborive i svevažne istine. Da pojednostavimo; postmodernistička univerzalija nastoji ukinuti sve (druge) univerzalije – zar se ovo ne doima kao paradoks koji negira sopstvenu poziciju? Jer kako je moguće i logički prihvatljivo jednom univerzalnom istinom negirati sve ostale univerzalne istine, a biti oponent načela univerzalnog? Zar onda i sama pretpostavka postmodernizma (univerzalna je istina da nema univerzalnih istina) ne propada u svojoj nelogičnosti u samom načelu? Osim navedene apsurdnosti nameće se pitanje kako dokazati takav megalomanski stav koji obezvrjeđuje temelje metafizike i ne ostavlja ni najmanje mjesta za sumnju koja će samu sebe sumnjati? Čak i kad bismo oprostili (iako to u logici nije moguće) grešku u načelu ostaje još teže pitanje – na čemu se bazira takav stav; koji dokazi potkrepljuju navedenu isključivost? Uvjerljivih dokaza očigledno nema i, što je još gore za postmodernizam, ne može ni biti.

Bibliografija:

1. Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988.
2. B. Pascal, *Misli 2*, BIGZ, Beograd, 1980.
3. Bongard-Levin G. M., *Stara indijska civilizacija*, Ceo svet, Beograd, 1983.
4. Đukić O, *Pregled filozofske indijske i njoj srodne misli*, Grafomark, Laktaši, 2014.
5. Fung Ju-Li, *Istorija kineske filozofije*, Nolit, Beograd, 1983.
6. Hitchens C., *God is Not Great*, Hachette Book Group, New York, 2008.
7. Horhe L. B., *Šta je budizam, A-Š Delo*, Beograd, 1989.
8. Iveković R., *Počeci indijske misli*, BIGZ, Beograd, 1981.
9. Jevtić P, Đurić M, *Bhagavad Gita*, Grafos, Beograd, 1981.
10. Kjels A, *Taoizam*, Dječje novine, Gornji Milanovac, 1988.
11. Kolakovski L, *Religija*, BIGZ, Beograd, 1987.
12. Komnenović M, *Izabrani spisi – Lao Ce, Konfucije, Čuang Ce*, Prosveta, Beograd, 1983.
13. Lao T, *Tao Te Ching*, Wordsworth Editions Limited, London, 1997.
14. Mascaro J, *The Upanishads*, Penguin Books, Baltimore, 1965.
15. Mircea E, *Joga, besmrtnost i sloboda*, BIGZ, Beograd, 1984.
16. Pajin D, *Mistika istoka i zapada*, Dječije novine, Gornji Milanovac, 1989.
17. Suzuki B.L, *Mahayana Buddhism*, London, 1959.
18. Škuljević Ž, *Pozornica kirenaičke misli*, Hijatus, Zenica, 2008.
19. Veljačić Č, *Razmeđa azijskih filozofija*, LIBER, Zagreb, 1981.
20. Žukovska N. L, *Lamaizam i rani oblici religije*, Novo delo, Beograd, 1986.

Nebojša Vasić

Faculty of Philosophy, University of Zenica,
Zenica

Buddhistic agnosticism

„We feel that even all possible scientific questions have been answered, the problem of life remain completely untouched“

Ludwig Wittgeinstein

Abstract:

Buddhistic agnosticism in its original teaching denies the relevance of the existence of universal truths which are insignificant to the fundamental - eschatological goal; release from suffering. The eightfold buddhistic path is not related to transcendence, while the Buddhist “noble silence” reveals itself in the sense of renouncing the need to find the ultimate refuge in the transcendence, ultimately

in the meaning of existence or the salvation of suffering. Buddhistic apathetic agnosticism is not seen in the idea of otherworldliness as an essential basis for its learning and the acceptance of the fourfold noble truths. Postmodernism in its attempt to abolish the universalities forgets that it is possible only with universality to abolish universalities - which is an immanent paradoxical position.

Keywords: Buddhism, postmodernism, universality, agnosticism, paradox
